

A close-up photograph of a seahorse resting on a sandy seabed. The seahorse is light brown and has a long, curled tail. It is surrounded by sparse, dark, branching vegetation. The background is dark and out of focus.

Rijke Zee

Een bruisende toekomst voor de Waddenzee

Coalitie Wadden Natuurlijk, januari 2009

Inleiding

Wingebied of natuurgebied? Over de toekomst van de Waddenzee zijn stevige discussies gevoerd. Eind 2008 hebben overheden en belangenorganisaties het mosselconvenant ondertekend. Daarmee is de stap gezet om gezamenlijk en daadkrachtig te werken aan duurzaam herstel. De nog altijd prachtige maar verarmde Waddenzee krijgt nu de kans om zich geleidelijk te ontwikkelen tot een Rijke Zee. Met rust en helder water als belangrijkste ingrediënten wordt de Waddenzee weer een rijk gedekte tafel voor dieren en mensen.

Rijke Zee als lonkend perspectief

Een van de belangrijkste afspraken uit het mosselconvenant is dat er medio 2009 een natuurherstelprogramma voor de Waddenzee op tafel ligt, waar de ministeries van LNV, VROM en V&W samen met de Coalitie Wadden Natuurlijk hun handtekening onder zetten. De wens voor een natuurherstelprogramma leeft al langer. Tot nu toe ontbrak het aan samenhang tussen initiatieven zoals de beheerplannen Natura 2000, het Beheerplan Rijkswateren en de daaraan gekoppelde deelplannen en het Uitvoeringsplan Waddenfonds.

Het Natuurherstelprogramma maakt het verschil! Dit programma biedt de bouwstenen om het grootste natuurgebied van Nederland in zo'n twintig jaar tijd te doen veranderen in een Rijke Zee. Maar wat is precies een Rijke Zee? Wat moeten we ons daar bij voorstellen? Welke leefgebieden en soorten komen er voor, hoe talrijk zijn die en op welke manier passen wij mensen in dat systeem? Hoe werken we aan een rijke Waddenzee? Een antwoord op die vragen kan alleen gevonden worden aan de hand van een zorgvuldig uitgewerkt natuurherstelprogramma.

Acht natuurorganisaties, verenigd in de Coalitie Wadden Natuurlijk, schetsen in dit document het lonkend perspectief voor de Waddenzee; een zogenaamd Streefbeeld. Een Streefbeeld dat een toekomstperspectief biedt en richting geeft aan de inspanningen die zullen worden uitgewerkt in het Natuurherstelprogramma om tot een Rijke Zee te komen. Een Streefbeeld dat mogelijk op termijn op sommige onderdelen utopisch zal blijken te zijn. De natuur stelt randvoorwaarden waar nu nog te weinig kennis over beschikbaar is om daaraan al harde grenzen te willen verbinden. Een Streefbeeld met de ambitie om gezamenlijk te werken aan een zo rijk mogelijke Waddenzee.

De natuur kraakt in haar voegen

De Waddenzee is de trots van Nederland. Het droogvallend wad, de wolken vogels en kuddes rustende zeehonden zijn adembenemend mooi. Talloze Nederlanders worden gegrepen door de schoonheid van de Waddenzee-natuur en keren ieder jaar terug. De eilandbewoners hebben een sterke binding met hun eiland en het wad. Het landschap heeft een voor Nederlandse begrippen ongekende grootsheid.

Maar wie nauwkeuriger kijkt, ziet een minder positief beeld. Onder het oppervlak is het niet zo natuurlijk als het lijkt. Sterker nog: de Waddennatuur kraakt in haar voegen. Het wad dat eens groen was van het zeegras, ziet nu grotendeels grijs en geel van het kale zand. Zeehonden komen nog wel naar de Waddenzee om te rusten en te zogen, maar vinden in de Waddenzee zelf geen voedsel meer. Kwetsbare trekvogels nemen al tientallen jaren gestaag in aantal af, want ook hen ontbreekt het aan eten. Vissers treffen alleen nog kleine vissen in hun netten aan; de grote zijn vrijwel verdwenen.

Verarmde Waddenzee

Het verval van de Waddenzee is al decennia lang gaande; het voltrekt zich als een sluipend proces. De belangrijkste oorzaken zijn: overexploitatie, harde grenzen tussen land en water, vervuiling en vertroebeling. Baggerwerken, kustonderhoud en schelpdiervisserij verstoren continu de bodem van de Waddenzee. Oude mosselbanken zijn verdwenen en zeegras krijgt in het troebele water onvoldoende licht. Juist deze twee leefgebieden –mosselbanken en zeegrasvelden- vormen de kern van het voedselweb. In plaats daarvan is kaal zand gekomen, dat veel minder leven herbergt.

Kenmerken van een Rijke Zee

Een Rijke Zee:

- is de ecologisch gezonde Waddenzee zoals die in vergelijkbare systemen elders in de wereld ook wordt aangetroffen, binnen de Nederlandse omstandigheden.
- biedt ruimte aan natuurlijke processen; harde grenzen ontbreken waar dat veilig kan, waarmee vrij spel ontstaat voor de dynamiek van wind, water en sediment.
- heeft verspreid langs de kustlijn geleidelijke overgangen naar zoet water.
- is op natuurlijke wijze bestand tegen zeespiegelstijging.
- bevat schoon en helder water.
- heeft een compleet en stabiel natuurlijk ecosysteem met een hoge biodiversiteit, waarbij de vele populaties van planten en dieren onderling verbonden zijn in een krachtig voedselweb.
- dient optimaal als kinderkamer voor vis en zeezoogdieren, als broedplaats voor vogels en als tankstation voor trekvogels.
- is een oase van landschappelijke schoonheid, met natuurlijke stilte, ongestoorde horizon en diepe duisternis.
- biedt leefgebieden, biostructuren en soorten de kans om groot en oud te worden.
- is internationaal verbonden met andere gebieden, zoals de overwintergebieden langs de kust van West-Afrika en de broedgebieden in Siberië.
- biedt ruimte aan kleinschalige economische activiteiten zoals recreatie en visserij, die de natuurwaarden respecteren.

Rijke Zee in beeld

Een Rijke Zee is een zee die bruist van leven. Op uitgestrekte mosselbanken en zeegrasvelden krioelt het van de schelpdieren, kreeftjes, garnalen, jonge vis en zeepaardjes. Zij vormen een weelderige voedselbron voor grote vissen en vogels. Aan die grote vissen doen zeehonden en dolfinen zich weer te goed.

Helder water: basis van de Rijke Zee

Het water van de Rijke Zee is helderder dan het Waddenzeewater van nu. Dat heeft verschillende redenen. Zo is de kunstmatig troebele stroom langs de Hollandse kust in het toekomstbeeld verdwenen. Dat is onder meer gelukt doordat baggerslib naar stortplaatsen verder op zee gaat. Dankzij toepassing van technisch vernuft stroomt bij baggerwerk en zandsuppleties minder sediment weg. In de Waddenzee zelf vindt vrijwel geen baggerwerk meer plaats. Door invoering van kleine, frequent varende veerboten zijn verdiepte vaargeulen niet meer nodig. Tot slot bevat het water minder landbouwnutriënten, waardoor ook minder algen in het water zweven. Het schone en heldere water is één van de belangrijkste sleutels voor de terugkeer van een Rijke Zee.

Schelpdierbanken en zeegrasvelden: biobouwers van het wad

Het heldere water maakt terugkeer van uitgestrekte schelpdierbanken en zeegrasvelden mogelijk, als de bodem tenminste met rust wordt gelaten. Deze biobouwers zijn karakteristieke soorten van het wad, die hun eigen leefgebied bouwen en uitbreiden. De Rijke Zee is zo rijk omdat schelpdierbanken en zeegrasvelden beschutting bieden aan enorme hoeveelheden planten en dieren, die op hun beurt voedsel vormen voor dieren van hogere trofische niveaus.

In de Rijke Zee houden biobouwers het water helder. Mosselen vormen in de Rijke Zee weer stevige banken onder water, zelfs waar het harder stroomt. Op geschikte locaties kunnen de mosselriffen ongestoord doorgroeien. Na zestig tot tachtig jaar bedekken ze brede zones en bereiken ze hoogtes van ruim een meter. Mosselen zeven hun voedingsstoffen uit het water en scheiden afvalslib uit. Dit stimuleert de groei van zeegras, dat alleen in helder water massaal tot ontwikkeling komt. Het zonlicht moet tot op de bodem komen om de fotosynthese zijn werk te laten doen. Waar zeegras in grote hoeveelheden groeit, vangt het op zijn beurt ook weer slib in en wordt het water nog helderder. In een Rijke Zee zijn veel wadplaten geheel begroeid met zeegras, net als voor 1930. Nu herinneren alleen de wierschuren op de eilanden nog aan de rijke zeegrasoogst van weleer. In de Rijke Zee is bij laag water de overheersende kleur van het wad weer groen, dus niet meer geel en grijs. Bij hoog water bieden de wuivende planten beschutting aan jonge visjes, krabbetjes, kreeftjes, garnalen en schelpdieren. Ook zeepaardjes voelen zich hier thuis.

Zeepaardje: icoon voor gezond zeegras

Met een beetje geluk zweeft straks in de zeegrasvelden van de Rijke Zee het zeepaardje. Met zijn krulstaart om een zeegrashalm geklemd laat het zich rustig meedeinen in het beschutte water. Tussen het zeegras leven genoeg kleine visjes en kreeftjes om te eten. Het zeepaardje is het icoon van een gezond zeegrasveld. Ze worden nu slechts sporadisch aangetroffen in de Waddenzee. In Britse zeegrasvelden komen ze wel in groten getale voor.

Vissen: in vele soorten en maten

In de Rijke Zee is de visstand overvloedig en gevarieerd van samenstelling. De visstand is onderdeel van een stabiel en compleet ecosysteem en groot genoeg voor duurzaam gebruik door mensen. Voorwaarde is dat de omstandigheden voor herstel ook buiten de Waddenzee gunstig zijn, want de populaties in de Waddenzee en de Noordzee zijn met elkaar in wisselwerking.

Jonge vis groeit op in de beschutting van schelpdierbanken en zeegrasvelden. Omdat de Rijke Zee grotendeels onbevist blijft en doordat vissers er duurzaam vissen, krijgt een aanzienlijk deel van de vis de kans om door te groeien tot volwassenheid. Een ander deel van de jonge vis vormt voedsel voor predatoren. In de Rijke Zee zwemmen weer volwassen botten, roggen en zelfs steuren rond. Grote, oude vissen produceren veel meer nakomelingen dan de kleine exemplaren van nu.

Op meerdere plaatsen hebben vissen de kans om tussen de Waddenzee en het zoete binnenwater te migreren. Van de Dollard tot Den Helder is er ruimte voor verzachting van de grenzen en is er ruimte voor geleidelijke overgangen, met langs de kust op regelmatige afstanden een mogelijkheid voor vismigratie, via nieuwe zoet-zoutovergangen, vispassages en visvriendelijk sluisbeheer.

Vogels: voedsel en rust in overvloed

In de Rijke Zee komen allerhande vogels in groten getale voor. Kanoeten treffen volop nonnetjes aan, scholeksters vinden overal mosselen en kokkels. Ook zwarte zee-eenden, toppers en eidereenden zijn in de winter talrijk door de hernieuwde rijkdom aan schelpdieren. Nadat deze soorten tientallen jaren gestaag in aantal zijn afgenomen, zijn de populaties in de Rijke Zee weer robuust van omvang.

De vogels beschikken niet alleen over een rijk gedekte tafel bij laagwater. Bij hoogwater krijgen ze de rust om ongestoord hun veren in te vetten en te slapen. Recreanten blijven dan op gepaste afstand, dankzij de wadvacht die op zandbanken en eilandpunten toezicht houdt. Alleen een roofvogel veroorzaakt af en toe paniek.

Buffer voor klimaatverandering

Met de terugkeer van omvangrijke mosselbanken en zeegrasvelden zal de Waddenzee meer slib invangen. Mosselen en zeegras creëren hun eigen substraat. Hierdoor hoogt het natte wad geleidelijk op als de zeespiegel stijgt. Zo blijft de Waddenzee een buffer voor het vaste land en de onmisbare schakel in het leven van wadvogels, ook bij klimaatverandering.

Voor vogels is de Waddenzee een heel belangrijke schakel, in een leefgebied dat zich uitstrekt van de noordelijke toendra's tot de kustgebieden van West-Afrika. Wadvogels kunnen ook op hun andere bestemmingen, zoals de Banc d'Arguin in Mauretanië en de toendra's, voldoende voedsel en rust vinden. Het ecosysteem van de Waddenzee is daarvan afhankelijk en vice versa. Daarom houdt de verantwoordelijkheid voor de Waddenzee niet op bij de landsgrenzen.

Zeehonden en dolfijnen: kroon op het werk

Dolfijnen staan aan de top van het ecosysteem in de Rijke Zee: gezonde populaties bruinvissen en regelmatige bezoeken van tuimelaars wijzen erop dat het systeem van top tot teen op orde is. In de Rijke Zee hebben zeehonden genoeg plaatsen om te rusten, jongen te baren en te zogen. De populatie groeit omdat er ruim voldoende grotere vissen op het menu staan.

Mensen: duurzaam genieten

Ook aan mensen heeft de Rijke Zee meer te bieden dan de huidige verarmde Waddenzee. Eilanders en bezoekers genieten van de schoonheid, rust, stilte en duisternis. Zij stemmen de gebruikswijzen af op de kenmerken van het natuurgebied. Veerboten zijn bijvoorbeeld kleiner dan nu, maar ze varen veel frequenter naar de eilanden. De boten steken niet diep, waardoor verstorend baggerwerk niet meer nodig is.

Eilanders, individuele recreanten en groepen weten zich welkom op het wad en de eilandpunten. De wadwacht stelt zich op als gastheer en zorgt ervoor dat ook nieuwkomers weten wat er kan en niet kan op het wad. Van verstoring is daarom geen sprake meer. Alleen zeer gevoelige plaatsen, zoals rond vogelbroedkolonies en zogende zeehonden, kunnen tijdelijk verboden terrein zijn.

In alle havenrestaurants staat een keur aan smakelijke zeeproducten op de kaart. Lokale vissers halen goede inkomsten uit schelpdieren en vis. Ze vangen in een beperkt gebied en houden zich aan werkafspraken, zodat het ecosysteem geen schade ondervindt. Vissers richten zich niet langer op één soort vis. Ze vangen wat overvloedig aanwezig is. Als een soort in aantal afneemt, laten de vissers die met rust en schakelen ze over op een andere, talrijker voorkomende soort. Ook bijvangsten gaan naar de lokale afslag. Daar wordt alle vangst rechtstreeks verkocht aan opkopers, restaurants en het publiek.

De visserij ontwikkelt zich tot een duurzame bedrijfstak. Vanaf 2020 is de mosselsector niet meer afhankelijk van de Waddenzee. De productie van mosselen is niet meer onderhevig aan de grillen van de Waddennatuur, waardoor de sector een constanter product en ruimere hoeveelheden kan aanbieden. Handgeplukte wadmosselen vormen een bijzondere streekdelicatesse. Handmatige schelpdiervisserij blijft beperkt mogelijk met vergunning. Waar de schelpdieren in de hoogste dichtheden groeien, kunnen de vogels ongestoord bijtanken. Bodemberoerende mechanische visserij en de Rijke Zee gaan niet samen. Naast schoon en helder water is rust op de bodem de voornaamste voorwaarde voor blijvende terugkeer van schelpdierbanken en zeegrasvelden.

Werken aan de Wadden

De Waddenzee kan tijdens de looptijd van het Waddenfonds de omslag maken van een verarmde zee naar een Rijke Zee. In de periode tot 2027 keren op alle niveaus in de voedselpiramide gezonde, stabiele populaties terug, mogelijk tot en met de dolfijnen.

Thema's voor natuurherstel

Het herstel van de Rijke Zee komt tot stand door te werken aan zeven thema's:

1. Herstel helderheid van het water
 - 1.1. Slibhuishouding
 - 1.2. Bodemberoering
 - 1.3. Verzanding
 - 1.4. Nutrienten en contaminanten
2. Verbetering van het voedselweb; met focus op de ecologische interacties
 - 2.1. Primaire productie en zooplankton
 - 2.2. Macrofauna
 - 2.3. Vogels
 - 2.4. Kinderkamer voor vis
 - 2.5. Zeezoogdieren
3. Grootschalig herstel biobouwers
 - 3.1. Schelpdierbanken
 - 3.2. Zeegrasvelden
4. de Waddenzee klimaatbestendig
 - 4.1. Kwelders en eilandstaarten
 - 4.2. Geleidelijke zoet-zout overgangen
 - 4.3. Meegroeien van de wadplaten
5. zorg voor internationale samenhang
 - 5.1. Vogels
 - 5.2. Vissen
 - 5.3. Internationale gebieden
6. Duurzame verbintenis wad en mens
 - 6.1. Concrete invulling van de Werelderfgoedstatus
 - 6.2. Buitendijks gastheerschap
 - 6.3. Belevingswaarde
 - 6.4. Communicatieve waarde
 - 6.5. Duurzame visserij en overig medegebruik
7. Organisatie en uitvoering van het Natuurherstelplan Waddenzee
 - 7.1. Organisatievorm
 - 7.2. Financiering

Meer informatie over de thema's is te vinden op www.waddennatuurlijk.nl.

Zeenatuur

Volgens de Planologische Kernbeslissing Waddenzee (PKB) is natuur de primaire functie van de Waddenzee. Economisch medegebruik is alleen mogelijk voor zover de natuur daar geen schade van ondervindt. Op het natte wad moet gezonde, goed ontwikkelde zeenatuur aanwezig zijn. Dat is nu lang niet overal het geval, maar het Natuurherstelprogramma Waddenzee brengt daar verandering in. Zeegrasvelden, mosselbanken en een volwassen visbestand kunnen straks ongestoord tot ontwikkeling komen, om te beginnen rond de locaties die de mosselsector binnenkort verlaat. In de Rijke Zee van de toekomst zal duurzame visserij opbloeien waar het kan. Die zal de Waddenregio economisch meer opleveren dan de huidige visserij. Ook recreatie is in de Rijke Zee veel aantrekkelijker en meer profijtelijk dan in de Waddenzee van nu.

Een handje helpen?

Het ecosysteem van de Waddenzee kent ingewikkelde wisselwerkingen tussen planten, dieren en de abiotische omgeving. Het is allerminst zeker dat mosselbanken en zeegrasvelden vanzelf terugkeren als het water weer schoon en helder is en de bodem met rust gelaten wordt. Groei van deze habitats is een zichzelf versterkend proces, maar afbraak eveneens. Uit onderzoek blijkt dat het systeem ver is meegezogen in de afbraakcyclus en dat de omslag langs natuurlijke weg zeer lange tijd zal vergen. Het is daarom te overwegen de natuur een handje te helpen, door op kansrijke locaties de ontwikkeling van mosselbanken te stimuleren en zeegras aan te planten. Na een verkenning van de mogelijkheden moet blijken hoe dit werkt en of hier consensus voor bestaat. 'Een handje helpen' zal altijd vergezeld gaan van wetenschappelijk onderzoek en monitoring.

Colofon

'Rijke Zee, een bruisende toekomst voor de Waddenzee' is een productie van de Coalitie Wadden Natuurlijk. In deze coalitie bundelen acht natuurorganisaties hun krachten:

- Vereniging Natuurmonumenten
- Staatsbosbeheer
- Waddenvereniging
- Stichting WAD
- Stichting Het Groninger Landschap
- It Fryske Gea
- Landschap Noord-Holland
- Vogelbescherming Nederland

Tekst: Met Andere Woorden, Arnhem

Foto's: Ecomare (mosselen)

Ecomare, Oscar Bos (mosselbank)

Otto Overdijk, Natuurmonumenten (wad, zeegras)

De Kracht van Beeld (vogels)

W.J. Strietman, Stichting De Noordzee (tuimelaar)

Wouwsedivers (zeepaardje, platvis)

Januari 2009

Voor meer informatie, neem contact op met Maria van Leeuwe: leeuwe@waddenvereniging.nl

